

Csepregi Zoltán

KÖZÖSSÉGI KULTÚRA A MAGYARORSZÁGI REFORMÁCIÓBAN

SZÖVETSÉG, KÖLCSÖNÖS ESKÜ, ÉLETRE SZÓLÓ ELKÖTELEZŐDÉS
GYÜLEKEZET ÉS LELKÉSZ KÖZÖTT

A reformáció korai története ekkleziológiai kísérletei közben a közösségi és szerveződési formák egészen megdöbbentő változatosságát produkálta. A kutatás már felfigyelt rá, hogy a reformátorok levelezésében feltűnik (főleg megszólításban és címzésben) a püspöki cím használata;¹ hasonlóképpen mind Luthernek, mind Zwinglinek, mind Speratusnak kijár olykor az „apostol” megszólítás is.² Most egy hasonlóan kirívó jelenséget vizsgálok, melyet a szakma elsősorban Müntzer életrajzából ismer: a radikális reformer megeskette híveit mind Allstedtben, mind Mühlhausenben (1524–1525), hogy életük árán is megvédik őt, cserében a prédikátor életre szólóan elkötelezte magát szolgálatukra. A források ugyanúgy *Bund*nak nevezik ezt a szövetséget, mint a parasztfelkelők által rendszeresen kötött véd- és dacsövetséget, amelynek vizuális jelképe a zászlajukra festett bocskor, a *Bundschuh* volt. Dasypodius 16. századi német szótára eleve ’összeesküvésnek’ (*coniuratio*) fordítja a *Bundschuh* szót.³ Az alábbiakban a hazai reformációból ismert hasonló eseteket gyűjtöm össze annak bemutatására, hogy ez a magatartás nem kizárólag Müntzer sajátja, nem is korlátozódik a német parasztháborúra és a német reformációra, hanem egy széles körben jelentkező törekvéssel van dolgunk, amely választ kíván adni a pásztor és a nyáj, a személyiség és a közösség viszonyának örök csoportdinamikai problémájára.

¹ WRIEDT 1990; SCHENNER 1911, 243. o.. Az *evangelista*, *propheta* megszólítások ugyanakkor csak a prédikátor titulust igényeznek választékosan helyettesíteni.

² Pontos adatok: CSEPREGI 2013, 437–443. o.

³ GRIMM–GRIMM 1991, 2: 522–524. o.

1. Paulus Speratus: Morvaigló, 1522

Első példám határeset annyiban, hogy nem Magyarországról, hanem a szomszédos, ugyancsak II. Lajos király által kormányzott Morvaországból való. Paulus Speratus (1484–1551) a würzburgi dóm prédikátora volt 1521-ig.⁴ Ekkor hagyta el állását (nem teljesen világos körülmények között), hogy egy Budára szóló hívásnak tegyen eleget. Útközben Bécsben Speratus lehetőséget kapott, hogy 1522. január 12-én a Stephansdom szószékére lépjen, prédikációjában élesen támadott a keresztségi fogadalom kivételével minden fogadalmat: főleg a szerzetességet és a cölibátust. A bécsi összeütközés egyértelműen meghíúsította Speratus budai reményeit, ezért elindult, hogy Brünn és Prága érintésével térjen vissza Németországba. Ez az útvonal vezette őt Morvaiglóra (Iglau, ma Jihlava, Csehország). Az iglói plébánián székelő premontrei apát meghívta Speratust egy üres prédikatori állásra, amelyet hivatalosan 1522. június 5-én foglalt el (bár egy Luther-levél már május 16-án iglói prédikátorként szólítja meg őt).⁵

Prédikációi miatt Speratus hamarosan összetűzésbe került az iglói Szent Kereszt-templom domonkosaival, akik rossz szemmel nézték az addig gyéren látogatott plébániatemplom népszerűségének növekedését. A szerzetesek feljelentésére⁶ II. Lajos király július 25-én elrendelte a városnak Speratus elbocsátását, egyidejűleg intézkedett „a lutheránus eretneknek” az olmützi püspök elé való megidézéséről.⁷

Speratus azonban rövid tartózkodása alatt a háta mögé állította a városi tanácsot. A képzett és tehetséges prédikátor személyében végre akadt valaki, aki a visszaélések bírálatával támogatni tudta a tanácsot a klérussal vívott politikai küzdelmében. Hogy milyen szerepet játszhattak ebben teológiai, esetleg reformatori szempontok, azt nehéz megítélni, hiszen a források homályban hagyják, pontosan milyen felfogásban prédikált Speratus Iglón 1522 nyarán. Itt-ott – mint említettem – találkozni Speratusnál olyan, a korai reformációra jellemző és az apostoli korra visszavezetett elképzelésekkel, hogy minden gyülekezetet a saját püspöke vezet. Ezek a gondolatok Wittenbergből is származhattak.⁸

A domonkosok Speratus elleni áskálódásainak és a kölcsönös egymásra utaltság-

⁴ CSEPREGI 2013, 129–137. o.

⁵ LEUPOLD 1861, 46. o.; WA.B 2,529–531 (491. sz.); LVM 7: 326–327. o. (491. sz.).

⁶ *Wie man trotzdem soll auff's creutz* [1524]. VD 16. S 8280. Fol. C1r. KÖNIG 1963, 114. o.

⁷ LEUPOLD 1861, 47–48. o. A prédikációs tilalmat az olmützi krónika is megörökítette: „1522. Nach Bartholomaei hat man königliche Briefe auf dem Rathhause vorgelesen wegen Martin Luthers und des Predigers Sohn zu Iglau, welch Letzterer zu Iglau nicht mehr hat predigen dürfen.” *Olmützer Sammel-Chronik vom Jahre 1432 bis 1656*, 5. o.

⁸ STAMM 1990, 15–17. o. Az apostoli titulátúra Speratusnál is megfigyelhető.

nak köszönhetően 1522-ben szoros szövetség jött létre a prédikátor és hívei között. Speratus *Bund*ról és *Bundschuh*-ról beszél azon évek közkeletű szóhasználatára szerint (fontos megjegyezni: Müntzert megelőzően). Tény, hogy a tanácstagok s a polgárok többsége (20-30 szerzetes kivételével a teljes lakosság) a városházán esküvel fogadta, hogy az evangéliumtól nem tántorodik el (*wyr wollte ja bey dem evangelio bestehen*), s annak hirdetőjét, a prédikátort tekinti jogszerű lelkesének; kötelezték magukat, hogy Speratust nem bocsátják el, és nem is szolgáltatják ki a hatóságoknak. Ezen kötés tartós voltáról Speratusnak már akkor sem voltak illúziói, hiszen ismerte Péter apostol szerepét a passiótörténetben. A veszély növekedtével a polgárok körében a gyengébbek valóban úgy gondolták, hogy evangélium ide vagy oda, meg akarják tartani a király kegyét (*evangelium hin, evangelium her, wir woelen eyn gnedigen kuonig behalten*). Mivel a polgárok a sebtében és meggondolatlanul kötött szövetséget (*eylend und unfursichtig bundschuh*) okolták azért, hogy eddig is kitartottak Speratus mellett, azaz a várost fenyegető veszélyért, így e szövetségnek kézzelfogható formája és konkrét tartalma lehetett, talán írásba is foglalták. A *Bundschuh* magyarázza azt is, hogy az iglóiak a felforgatás gyanújába keveredtek, s igazolja továbbá a király ellenük hozott intézkedéseit. Ezért is szembesült Speratus a kihívással, hogy a püspöki hivatalában (*bischöflichen ampt*) hirdetett evangéliumot később a nyomtatott szó nyilvánosságában megvédelmezze.⁹

1523 tavaszán II. Lajos megérkezése a tartományba felgyorsította az eseményeket. Speratust megidézték Olmützbe, ott ítélet nélkül bebörtönözték, majd kiutasították Morvaországból. Mint a kor sok más vallási menekültje, Wittenbergbe ment, ahol énekszerzőként (*Eljött hozzánk az üdvösség*) és Luther latin műveinek német fordítójaként szerzett nevet magának.

Speratus nem sokkal később Königsbergben kapott udvari lelkészi állást.¹⁰ Ekkor többször felszólította az iglói tanácsot, nyilatkozzék, érvényesnek tekinti-e a kölcsönös esküvel megpecsételt szövetséget, ám az iglóiak politikai mozgásteret egy tűzvész miatt igen beszűkült, így semmit sem tudtak tenni Speratus visszatérése érdekében.

A prédikátor utoljára 1524 tavaszán, poroszországi útja előtt járt Iglón, hogy híveit feloldja esküjük alól.¹¹ A maga elkötelezésének érvényességét azonban továbbra is fenntartotta, leveleiben újra meg újra szóba hozta. Ebben az Iglóhoz való furcsa, egyoldalú ragaszkodásában nem nosztalgiát vagy érzelmi motívumokat kell

⁹ *Wie man trotzen soll auff's creutz*. VD 16. S 8280. Fol. C1v-2v. KÖNIG 1963, 115., 122. o.

¹⁰ LEUPOLD 1861, 56–57. o.

¹¹ KÖNIG, Hans-Joachim: Aus dem Leben des Schwaben Paulus Speratus. *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, 62. évf. 1962. 7–63. o. 19. o. Speratus 1524. április 26-án Iglóról kelt levele: CAMERS, Johann: *Theologicae facultatis... retaliatio*. VD 16. W 2646. Fol. A1v-2r.

látunk, hanem a *ministerium ecclesiasticum* olyan hangsúlyos és egyéni teológiai értelmezését, amely akár önmagában is biztosítja Speratus helyét a legjelentősebb reformátorok galériájában.

Az iglói tanács időközben megegyezett az évek óta megürült plébánia betöltéséről. 1523. november 25-én iktatták be a znaimi származású Simon Schneeweissst.¹² A tanács azt a feltételt szabta számára, hogy Speratus visszatérése esetén továbbra is köteles alkalmazni őt prédikátorként (erre nemcsak a kitiltás érvényessége miatt nem mutatkozott reális esély, hanem már a lakosság döntő többségének támogatása is hiányzott hozzá).¹³

Speratus viszont 1524-ben megjelent újévi pásztorlevelében (*Wie man trotzen soll auffß creutz*, Hogyan dacoljunk a kereszten) elutasítja a polgároknak a szövetséget kárhoztató érvelését. De még ha az iglóiak ki is szolgáltatják őt politikai nyomásra vagy e világi előnyök érdekében, ez akkor sem változtat irántuk való egyoldalú szeretetén. Csak arra kíváncsi, hogy még mindig püspököknek tekintik-e (*ob ich noch euer bischof sey*), amely hivatalához szabályos többségi választás révén jutott. Amennyiben a gyülekezet elállt volna közben korábbi szándékától és nyilatkozatától, akkor hivatala is megszűnt. Állhatatlanságukat Speratus nem veti a szemükre, hiszen tudja, hogy a hűségeseik mindenütt kisebbségben vannak az ingadozók között, csak leszögezi, hogy sokan korábbi mellveregető szólamaik ellenére ijedtek be a szerzetesek fenyegetésétől és az udvar utasításaitól. A Wittenbergből az iglóiaknak küldött nyílt levél célja az volt, hogy segítsen feldolgozni az ünnepélyes ígéret megszegésének a traumáját. Speratus egyértelművé teszi, hogy a királyra való hivatkozás csak hárítás és kifogás, hiszen az evangélium ügye nem tartozik a világi hatalom kompetenciájába. Az evangéliumhoz való ragaszkodás esetén az üldöztetésnek és a keresztnak nincs alternatívája.¹⁴

2. Besztercebánya, Selmecebánya, Körmöcbánya, 1525

Az új egyházi közösségi formák nyomainak keresgélésétől látszólag távol esik a besztercebányai Krisztus Teste testvérületnek és a szomszédos bányavárosok ehhez hasonló szervezeteinek (a körmöci Krisztus Teste, valamint a selmeci és a hodrusi Szűz Mária testvérületeknek) a kérdése. Az ilyen intézményeknél nehéz elhatárolni

¹² LEUPOLD 1861, 56., 60. o.; SCHENNER 1912, 84. o. Simon Schneeweiss (†1545), bécsi diák és magiszter (1510–1518), 1525-től morvaiglói plébános, 1529-től udvari prédikátor Ansbachban, 1534-től crailsheimi plébános, majd esperes, a *Schmalkaldeni cikkek* aláírója (1537), a német birodalmi vallási dialógusok résztvevője.

¹³ LEUPOLD 1861, 58. o.; SCHENNER 1911, 251–252 (9. sz.).

¹⁴ *Wie man trotzen soll auffß creutz* [1524]. VD 16. S 8280. Fol. C2v-3r. KÖNIG 1963, 116. o.

a vallási és a világi, a kegyességi és az érdekvédelmi funkciót.¹⁵ A probléma röviden úgy foglalható össze, hogy a bányavárosi felkelés napjaiban¹⁶ a bányamunkások elvitték céhládáikat azok hagyományos őrzési helyéről (az egyes kápolnákból), és nem teljesítették belőlük a szokott egyházi célú kifizetéseket, hanem a testvérület pénzt „saját” céljaikra fordították. A felkelés végeztével a ládákat vissza kellett szállítaniuk, s a pénz kezelésében korlátozták őket. Ezen események első értelmezését a felkelőkkel szemben álló oldalon, Werbőczy nádor ítéletlevelében és a helyi hatóságok nyomozati irataiban találjuk: a bányászok tette itt lopásnak, szentségtörésnek minősül.¹⁷ Külföldi analógiák birtokában nem volna kizárható egy olyan magyarázat sem, amely régi egyházi intézmények reformatori átértelmezésének fogja fel az önkényes pénzkezelést, jóllehet a források erre nem nyújtanak konkrét támpontot. A „reformációs” magyarázatból annyit mindenképp komolyan vehetünk, hogy az oltáriszentség hagyományos tiszteletének visszaszorulása és új közösségi kegyességi formák térnyerése is hatással lehetett az említett eseményekre.

A testvérületek sajátosan középkori világa és a régi egyházi szókincs azonban új elemekkel is bővült: megjelent a városok fölötti szervezet, a felsorolt testvérületek együttműködése, az „egység” (*anikait*),¹⁸ a véd- és dacszövetség „testestül-lelkestül” (*mit leib, guett unnd leben*).¹⁹ A céhhatárok átlépésének van külső jele is: egymás megszólításában. A „testvér” (*Bruder*) titulus ezentúl nemcsak a saját, hanem a szövetséges testvérület tagjainak is kijárt,²⁰ és további identifikációs eszközül szolgált a közösségen belül az apostoli üdvözllet és annak variánsai.²¹

¹⁵ KUBINYI 1998, 125–127. o. = KUBINYI 1999, 343–345. o. Mivel a későbbiekben szó lesz még lelkesi fraternitásokról, ezeket a laikus fraternitásokat a testvérület szóval különböztetem meg.

¹⁶ CSEPREGI 2013, 33–38. o.

¹⁷ ETE 1: 251–256. o.; RATKOŠ 1957, 77. o. (35. sz.): „Decimo: Propterea ipsi sectores et fraternitas deliberarunt interim, quod ipse Thobias et Swoger Hans vitrici essent, neque obulum neque denarium ad eclesiam dare vellent, in quo eclesia magno patitur defectu. Similimodo plebanus, ex quo se sic non exhibent cum offertoriis et aliis rebus uti prius et dedecus ac scandalum est, quod propter duas personas divinum servicium impediri debet.” Lásd még uo. 119–133., 156–157., 196. o. (72., 86., 119. sz.).

¹⁸ RATKOŠ 1957, 94. o. (47. sz.).

¹⁹ Uo. 92. o. (45. sz.).

²⁰ Uo. 88–91., 102., 140–143. o. (42–44., 54., 78–80. sz.). Ratkoš a Bruder szó származékaiban is (Brüderpfennig, Brüdergeld) újítást lát, holott ezeknek a saját testvérületen belüli használata hagyományos volt.

²¹ Uo. 88–90., 93., 108. o. (42–44., 47., 60. o.). Például: „Fryd undt anige libe in Christo Iesu zuvoran.” „Fryd yn Chrysto Jesu bevor.”

3. Wolfgang Schustel: Bártfa, 1528

Wolfgang Schustel (†1553) bártfai prédikátor személyére²² már korán felfigyeltek, de komoly jelentőséget először az 1990-es évek szlovák kutatásában tulajdonítottak neki. Vendelín Jankovič és Miloslava Bodnárová radikális, sőt anabaptista nézeteket fedeztek fel nála, s komoly szerepet juttattak neki Bártfa reformációjában.²³ Schustelnek bártfai idejéből két, közel egykorú tételsora maradt fenn, ezek más-más aktuális igényt szolgáltak, tartalmuk meglehetősen vegyes, átfedés is van közöttük. Először 14 cikkben sorolja fel tervezett távozásának okait, majd szintén 14 cikkben foglalja össze Bártfán maradásának feltételeit.²⁴ Kifejezetten dogmatikai gondolatokat ezekben az iratokban ugyan nem találni, de anyagi követelések mellett meglehetősen sokat foglalkoznak egyházfegyelmi kérdésekkel. Schustel fellép bennük az ünnepnapi kocsmázás ellen, és nagy súlyt fektet az ünnep megszentelésére, a templomlátogatásra, az igehallgatásra.²⁵ Egy Budapesten őrzött levél, miután bibliai citátumokra hivatkozva alapozza meg a prédikátor illetékességét a kérdésben, kilenc pontban még tűzvédelmi rendszabályokra tesz javaslatot.²⁶

Schustel bártfai híveit 1528-ban esküvel megpecsételt szövetség megkötésére próbálta – eredménytelenül – rávenni. A következő feltételt szabta a bártfaiaknak: „Hogy másképp itt nem maradok, csak ha ki-ki megfogadja a kezembe, hogy ezeket a cikkeket megtartja, s ennek a tanács előtt kell történnie, úgyszólván egyazon napra az egész község és minden céh összegyűlik. S aki ezeket a cikkeket megszegné, az a kihágás mértéke szerint szenvedje el büntetését.”²⁷

A Schustel által érvényesíteni akart erkölcsi norma ebben a meglehetősen aszketikus imperatívuszban foglalható össze: „hagyjátok a földi és érzéki dolgokat!”²⁸

Ezeket a szavakat olvasva egyre kevésbé csodálkozunk rajta, hogy a bártfai polgárok szájában megsavanyodott az evangélium édes teje,²⁹ s kapcsolatuk a prédikátorral megromlott. Egyértelmű, hogy a prédikátor kevés támogatót tudhatott maga mögött a tanács és a lakosság körében. A Krakkóba, majd Wittenbergbe

²² CSEPREGI 2013, 143–149. o.

²³ JANKOVIČ 1990; BODNÁROVÁ 1996.

²⁴ PIIRAINEN–JANKOVIČ 1991, 505–507. o. CSEPREGI 2013, 378–380. o.

²⁵ CSEPREGI 2013, 378–380. o. Vö. uo. 396. o.

²⁶ Uo. 380–382. o.

²⁷ Uo. 379–380. o. (10. cikk).

²⁸ Uo. 393. o. (1530. 3. 26.): „last farren, waß do erdisch unnd sinlich ist”.

²⁹ Uo. 397. o. (1531. 9. 10.): „Időközben meggondoltam, milyen savanyú volt nektek az evangélium íze, s ezért sokatokkal sok viszályom és háborúságom volt, ráadásul meggyőződéseim ellenére sok dologban engedtem, úgyszólván semmit vagy csak keveset építettem.”

távozó lelkész is tisztában van vele, hogy alig ketten-hárman várják vissza, de ez elég is lenne neki, ha a visszahívás magától Krisztustól jönne.³⁰ Találó az a bibliai kép, amit Schustel Bártfáról való távozására alkalmaz: „Úgy jártatok, mint a jeruzsálemiek, akik mikor méltatlannak bizonyultak Isten ígéjére, a tizenkét apostol a pogányokhoz fordult.”³¹

4. Andreas Fischer: Lőcse és Svedlér, 1529

A lőcsei tanácsos és krónikás, Conrad Sperfogel arról tudósít, hogy 1529 böjtjében (március 7-én) egy bizonyos Andreas Fischer, *eyn lutterist von Martino Lutter* Lőcsén tűnt fel.³² Ez az Andreas Fischer gyűléseken követői kört gyűjtött maga köré, és Svedlérén prédikált, mégpedig nyilvánosan a templomban. Május 13-án Fischert feleségével együtt, aki követte őt mindenhová, Johann Katzianer kapitány parancsára elfogták és lutheránusként halálra ítélték. Fischer meglepő módon mégis túlélte az 1529. június 25-re kitűzött ítélet-végrehajtást, feleségét azonban vízbe fojtották.

1529 júliusában Andreas Fischer ismét feltűnt Lőcsén és Svedlérén. Az utóbbi városban, ahol megnyerte magának a tanácsot, 70-80 személyt keresztelt meg nyilvánosan, közöttük néhány lőcseit is. Legkésőbb ezen a ponton lesz Sperfogel olvasóinak nyilvánvaló, hogy Fischer egyáltalán nem lutheránus, hanem újrakezdtető volt.

Fischernek azonban Lőcsén is voltak követői nemcsak a nép körében, hanem a tanácsban is. 1529. november 10-én elvette egy lőcsei polgár lányát, a svedléri polgárság pedig ígéretet tett Fischernek, hogy megvédelmezik őt a szépeességi kapitány, Christoph Perner fenyegetése ellen (itt jelenik meg a *Bundschuh*-szerű összeesküvés!). 16-án mégis megjelent Perner csapata a városban, Fischer pedig menekült. Krakkóba, majd Morvaországba akart menni. Útja Kisszebenen keresztül vezetett, ahol nyilvános prédikációjának nagy sikere volt a lakosság és a tanács körében.³³ Eddig Sperfogel tudósítása.³⁴

Egy másik felső-magyarországi forrás Fischerről Georg Moller (Molitor, †1558), a később lutheránussá lett lőcsei plébános írása, a szépeességi papi fraternitás jegy-

³⁰ Uo. 395–396. o. (1531. 3. 12. – 5. 18.).

³¹ Uo. 396. o. (1531. 7. 5.).

³² Uo. 187–193. o.

³³ HAIN 1910–1913, ? : 42. o. A reformáció kezdeteihez Lőcsén lásd: BODNÁROVÁ 1996.

³⁴ Conrad Sperfogel naplója, autográf: Archív Evanj. A. V. Cirkev. Zboru v Levoči, V/A/2 (86. sz.). Egy 18. századi másolat Budapesten található (OSZK, Fol. Lat. 3108). Kivonatossan: HAIN 1910–1913, ? : 40–42. o.; CSEPREGI 2013, 382–390. o.

zökönyve, a *Matricula Molleriana*.³⁵ Az egyik említés szerint 1542-ben az evangélikus Georg Leudischit (lásd alább a következő pontban) majdnem ugyanabban a sorsban osztozott, amiben az újrakeresztelő Andreas Fischer, akit Bebek Ferenc letaszított Krasznahorka várfaláról.³⁶

5. Georg Leudischit: Mühlenbach, 1543–1544

Georg Leudischitnek (†1558 után) nem kellett túl meredek pályát befutnia ahhoz, hogy élete derekán *magister artium*, szepesi kanonok és vikárius legyen. Lőcsei családja hagyományaiban és kapcsolatrendszerében meg voltak alapozva ezek az esélyek. Hogy ő reformálta-e volna a Szepességet – ahogy a hagyomány tartja –, az már más kérdés. Több évtizedes jelenléte biztosan hatással volt ezekre a folyamatokra, makacs önfejűsége is sokaknak imponálhatott, életrajzírói által emlegetett elkötelezett lutheranizmusa viszont már nehezen fedezhető föl a forrásokban.³⁷

A mühlenbachi (modern magyar neve: Malompatak) megürült plébániát³⁸ 1543-ban a toporci Görgey-kastélyban tartózkodó Georg Leudischitnek ajánlották fel, akit ráadásul a szepesvári kapitány, Georg Pauschner is támogatott (Mühlenbach a vár uradalmához tartozott). Három szomszédos plébános viszont megtámadta a választás eredményét az esperesnek küldött beadványában.³⁹ Ebben a helyzetben Leudischit sem merte elfogadni a mühlenbachi meghívást. De miután meghíúsult két további kísérelt a plébánia betöltésére,⁴⁰ újból Leudischitnek kínálták föl az állást. A frontok ekkorra megmerevedtek: a mühlenbachi polgárok és a várkapitány eltökélten kitartottak jelöltjük mellett, az esperes erélyesen tiltakozott, a prépost tétován próbált közvetíteni a táborok között, Leudischit pedig a biztonságos Toporcon várta ki a végkifejletet. A patthelyzetet az oldotta föl, hogy Pauschner egy löporrobbanás során 1543. április 27-én meghalt,⁴¹ s ugyanekkor érkezett meg

³⁵ *Matricula Molleriana*, az eredeti a késmárki líceumi könyvtárban; 18. századi másolatok Budapesten (OSZK, Fol. Lat. 2331; Fol. Lat. 2110; Fol. Lat. 2086/2). Ezek és másutt őrzött másolatok alapján kivonatolva: THURY 1905, 412. o. ETE 2: 389–461. o., 391., 407., 417. o.

³⁶ THURY 1905, 412. o. ETE 2: 407., 417. o.

³⁷ CSEPREGI 2013, 200–208. o.

³⁸ THURY 1905, 396–397. o. ETE 2: 400–401. o.

³⁹ ETE 2: 407. o.

⁴⁰ THURY 1905, 398–400. o. ETE 2: 401–403. o. A szepességi paphiányról a lőcsei krónika is megemlékezik, HAIN 1910–1913, ? : 85. o.: „1541-ben az egész Szepességben nem voltak diakónusok, hanem minden plébános maga tartotta az istentiszteletet a háborús idők és az evangélikus hitújítás miatt.”

⁴¹ THURY 1905, 400–401. o.

Ferdinánd király április 21-i levele, amelyben fizikai megsemmisítéssel fenyegette az eretnek prédikátorokat.⁴²

A mühlenbachi plébánia betöltését viszont ez egy lépéssel sem vitte előbbre. A város polgárai ezért csendben megegyeztek a préposttal, hogy Leudischit három hónapig helyettesként szolgálhat náluk. Ez a megoldás újból kihívta az ádáz ellenfelek haragját, az esperes és a három szomszédos plébános ráadásul már a szepesi vikáriust is megnyerték ügyüknek, s közös akcióba kezdtek a „fő lutheránus” (*archilutteranus*) Leudischit eltávolítására. A plébánosok a vikárius levelével⁴³ jelentek meg Mühlenbachban, és követelték Leudischit adminisztrátori megbízólevelének visszaszolgáltatását. A bíró ezt hallva haragra gerjedt, s az asztalra csapva így válaszolt: „Nem csalárd és hazug embert prezentáltunk, ebben igaztalanul vádolnak bennünket, hanem egy derék és tisztességes embert. A vikárius által kiállított megbízólevelet nem szolgáltatjuk a kezetekbe! Ah, ti, a huszonnégy plébános akartok nekünk tetszésetek szerint papot állítani? Ebből nem esztek!”

Mikor pedig a bírótól a plébániára tértek, Leudischit elolvasva a vikárius utasítását, ilyen választ adott: „Erre az utasításra semmit sem adok, és fűtülök a tilalomra is. A prelátus úrtól három hónapra megkaptam az adminisztráció jogát. Ha saját levelével hívna vissza, távozom, és visszatérek előbbi helyemre. Addig azonban itt kell maradnom, amíg Thurzó János [főispán] úr vissza nem jön, ő fog engem a királyi felségnél megerősíteni.”⁴⁴

A küldöttség kudarca után Georg Moller esperes összehívta a papi fraternitást, felolvasta Ferdinánd áprilisi levelét a lutheránus rablók ellen (*contra latrones lutheranos*), felszólította őket ágyasaik elbocsátására, s követelte a préposttól ennek a dögvészt hozó (*pestifer*) embernek, Leudischitnek az elűzését.⁴⁵ A prépost válaszában a mühlenbachiak papválasztási szabadságára hivatkozott,⁴⁶ mire az esperes a fejére olvasta a delikvens teljes bűnlajstromát.⁴⁷ Leudischitnek azonban új támogatója akadt a szerencsétlenül járt szepesi várkapitány utódjában, Bornemisza Miklósban, aki mind az esperest, mind a prépostot felszólította, hogy Leudischit ügyét tárgyilagosan, elfogultságtól mentesen vizsgálják meg: „Nem veszek itt észre más új tant vagy találmányt, mint az evangéliumi, keresztény és üdvös tanítást, s az evangéliumi ember nem is képes mást hirdetni, ha valóban evangéliumi, mint amit Krisztus és apostolai hirdettek és ránk bízta. Mert ha a rajongók vagy az

⁴² RIBINI 1787, 56–58. o. THURY 1905, 401–402. o. ETE 2: 403–404. o.

⁴³ THURY 1905, 404–405. o. ETE 2: 408–409. o. (1543. 5. 30.).

⁴⁴ ETE 2: 409. o.

⁴⁵ THURY 1905, 405–406. o. ETE 2: 410–411. o. (1543. 6. 5.).

⁴⁶ THURY 1905, 409. o. (1543. 6. 6.).

⁴⁷ Uo. 409–411. o. ETE 2: 413–415. o. (1543. 6. 12.).

anabaptisták aklából és zagyalékából volna, botrány nélkül kitaszítható lenne az egyházból, de mivel Isten ígétét vallja és az evangélium hirdetője, nem látom okát, hogy koldusbotra jusson, mikor [Krisztus] ígéri, hogy akik megvallják őt az emberek előtt, azokat ő megvallja, akik pedig megtagadják őt, azokat megtagadja az Atya és az ő angyalai előtt. [Mt 10,32–33]⁴⁸

A Szepességben fejtelenség uralkodott el. Moller belefáradva a szélmalomharcba, 1544. május 9-én lemondott az esperességről,⁴⁹ ugyanekkor halt meg Leudischit egyik esküdt ellensége, a felkai plébános. Az esperesi pozíciót sokáig nem sikerült betölteni, az elsőnek választott utód nem vállalta a funkciót, utána egyenest Leudischitre esett a választás, akit viszont ellenlábasai akadályoztak meg hivatala átvételében.⁵⁰ Az események végül odáig vezettek, hogy 1544. december 9-én megnősült Horváth János prépost, s egy héttel később lemondott préposti hivataláról.⁵¹ A szepesi fraternitás történetében így ezt az évet tekinthetjük fordulatként, nem véletlenül datálja a lőcsei krónika 1544-re a város reformációját, még ha a változást nem is úgy kell érteni, hogy a huszonnégyszáz város plébánosai egyik évről a másikra evangélikusok lettek volna.⁵²

És mi történt Leudischittel az 1544-es fordulat után? Ilyen változások közepette abbamaradtak az ellene folytatott támadások, sőt – ha nem is egyhangúlag, de – esperessé választották, és a fraternitás 1547 novemberében Leudischit mühlenbachi plébániáján tartotta gyűlését,⁵³ utólagos elégtételt szolgáltatva ezzel mind a sokat bíralt plébánosnak, mind sokat próbált egyházközségének. 1548-ban pedig a tekintélyes iglói állásra hívták meg.⁵⁴ Utolsó adatunk szerint 1558-ban Horváth Stansith Márkó szigetvári kapitány neerei (modern magyar neve: Nagyőr) birtokán lelkészkedett és az alsó-poprádi egyházmegye esperese volt.⁵⁵ Lehet, hogy az újdonsült birtokos csábította magához uradalmi központjába a tekintélyes lelkészt, hisz Leudischit egész pályája arról tanúskodik, hogy jól kijött a világi hatalmasságokkal, akik rendre pártját fogták. Nem tudni, mennyire volt mély teológiai tájékozottsága, de jól képzett, világlátott, magas körökben is járatos emberként megtanult urak jelenlétében is fellépni, a nyelvükön beszélni, szokásaikhoz alkalmazkodni.

⁴⁸ THURY 1905, 411–412. o. ETE 2: 416–417. o. (1543. 6. 8.).

⁴⁹ *Matricula Molleriana* 398. o.

⁵⁰ PIRHALLA 1899, 200. o.

⁵¹ ETE 2: 420–422. o. HAIN 1910–1913, ? 92. o.: „1544-ben lomnicai Horváth János úr, aki 1529 óta a szepesi Szent Márton káptalannak a prépostja volt, otthagyta a prépostságot és nőül vette egy lőcsei polgár leányát.”

⁵² HAIN 1910–1913, ? 85., 92. o. RIBINI 1787, 67–70. o. ETE 4: 522–524. o.

⁵³ *Matricula Molleriana* 420. o.

⁵⁴ Uo. 427. o. ETE 2: 423. o.

⁵⁵ PIRHALLA 1899, 192. o. Horváth 1556. szeptember 8-án kapta az első szepesi birtokadományt.

Moller elbeszélésében visszatérő vád, hogy Leudischit paktumot kötött a mühlenbachiakkal: lemond a plébánia malmáról, ha megvásztják. Mindez a szenior szemében kimeríti a simónia tényállását, s kétségkívül veszélyes precedenst teremtett, amely egyrészt a plébániák anyagi alapjaira nézve járhatott katasztrofális következményekkel, másrészt üzleti versenytárgyalással alacsonyította volna le a papválasztás és kinevezés folyamatát.⁵⁶ Az utóbbi eljárásra, ha őt kérdezik, Horváth János prépost szívesen hajlott is volna, mindig a legbőkezőbb pályázónak ígérve az egyházi megerősítést.

Megengedve, hogy a *Matricula* hitelesen tudósít a malomra vonatkozó megállapodás tartalmáról, adódik még egy másik lehetőség is a történet értelmezésére, amelyet alátámasztana az a megfigyelés, hogy a város polgárai milyen szívósan kitartottak választottjuk mellett, hogy minden követ megmozgattak a plébániára való behozatala érdekében. A mühlenbachiakkal kötött paktum akár olyan *Bundok*hoz hasonló is lehetett, mint amilyeneket fentebb ismertünk meg, azaz nem a malom jövedelmének átengedése állhatott a középpontjában, hanem a pap és a közösség közötti kétoldalú, írásba foglalt, esküvel megerősített véd- és dacszövetség. Ebben az esetben Moller eretneküldöző hevülete indokolt is lett volna, hiszen ezek a reformatori paktumok valóban a felforgatás megítélése alá estek. Valószínűleg nagyrészt a mühlenbachi *Bundschuh* értelmezésétől függ, besorolhatjuk-e Leudischit a radikális reformátorok típusába.

6. Eger, 1561–1562

Az egri hitvallás⁵⁷ keletkezéstörténetének forrásait Verancsics Antal egri püspök levelezésén kívül a hitvalláskiadás ajánlásai jelentik. Verancsics 1560. február 21-én fordult először Ferdinándhoz azzal a súlyos váddal, hogy az egri katonák nemcsak eretnekek, de felség- és hazaárulásban is vétkesek.⁵⁸ A végváriak (ezt már a nyomtatvány címlapjáról tudjuk)⁵⁹ valóban véd- és dacszövetséget kötöttek a város

⁵⁶ THURY 1905, 408., 410. o. ETE 2: 407., 412., 414. o.

⁵⁷ CSEPREGI 2013, 349–359. o.

⁵⁸ Verancsics Antal *összes munkái*, 8: 144–151. o. (45. sz.). Lásd még uo. 51., 58., 61–63., 65–66., 68., 71., 80. sz. Az ajánlások: Kiss 1881, 73–83. A részleteiben kevésbé ismert egri reformációra vonatkozó további irodalom: NAGY 1978, 333–347. o. SZABÓ 1977, 103–165. o.

⁵⁹ Confessio catholica de praecipuis fidei articulis exhibita, sacratissimo et catholico Romanorum imperatori Ferdinando, et filio sue i. maiestatis d. regi Maximiliano, ab universo exercitu equitum et peditum s. r. m. a nobilibus item et incolis totius vallis Agrinae, in nomine Sanctae Trinitatis ad foedus Dei custodien[dum] iuramento fidei copulatorum et decertantium pro vera fide et religione, in Christo ex Scripturis Sacris fundata. Anno MDLXII. Debrecini. Huic confessioni subscripserunt Debrecien[sis] et locorum vicinorum ecclesiae. Kiadása: *Reformierte Bekenntnisschriften*, II/2: 1–165. o. (58. sz.).

és környékének lakóival *ad foedus Dei custodiendum* (Isten szövetségének megtartalmazására). A királyi vizsgálóbizottság 1561 karácsonyán jelent meg Egerben. Ferdinánd küldöttei előtt a katonák cáfolták az eretnokség vádját, és kijelentették, hogy inkább elhagyják a várat, mint hogy prédikátorukat elbocsássák. A vizsgálóbizottság hitelveiket erre írásban követelte tőlük. Az egriek sürgetésére Debrecenben állítottak össze és nyomtattak ki sietősen egy hitvallást (*Confessio catholica*), amelyet Eger és környékének lakói (katonák, polgárok és parasztok) a királyhoz való benyújtás előtt esküvel is megerősítettek. Az egri történet tartalmazza mindazokat az elemeket (szövetség, írott szerződés, eskü, életre szóló kötés), amelyeket a hazai *Bundschuh*-hagyomány jóval korábbi eseteiből megismertünk. Különös jelentőséget ad az egri vitézek szövetségének az a körülmény, hogy az eddig felsorolt esetek (Speratustól Leudischitig) mind német nyelvi környezethez kapcsolódtak, Egerben viszont ugyanez a közösségi kultúra már egyértelműen magyar közegben jön létre.

A fenti történetek adatgazdagsága igen eltérő, volt olyan, hogy létre sem jött a felek között a szerződés (Schustel), volt, hogy létrejött a mi pusztá feltételezésünk (Leudischit), Egerben az érintett prédikátor nevét sem ismerjük, teológiai reflexiókat pedig kizárólag Speratusnál olvashatunk. A vizsgálatban az segít tovább, hogy e hat térben és időben közeli történetet párhuzamosan olvassuk, az analógiákat felismerve, a hézagokat egymásból kitöltve. A mának is szóló tanulságokat befejezésül egy német szócsalád három eleme szerint foglalom össze.

Bund

Érdekes ötlet a biblikus szövetség teológia alkalmazása gyülekekezetszervezési téren. Éppen a képileg és nyelvileg is gazdag bibliai párhuzamok miatt sem sajátíthatta ki ezt a közösségszervezési elvet a reformáció radikálisabb, anabaptista vagy spiritualista irányzata. Ez a szimbiotikus gyülekezeti modell (a maga előnyeivel és hátrányaival) az egyik végletet képezi azon a szervezeti skálán, amelynek másik végpontja a lelkészek meghatározott időnként kötelező rotációja.

Bundschuh

Minden ilyen életre-halálra szóló szerződésben határozottan érezhető a társadalmi-politikai nonkonformizmus és disszidencia – akár a szerződő felek akarata ellenére. A szövetség automatikusan váltja ki a hatóságok, a környezet ellenséges, sokszor erőszakos reakcióját. A végkifejlet igen változatos és mindig a valós erőviszonyoktól függ; hol a közösség hátrál meg (Speratus), hol a prédikátor (Fischer), hol kitart

mindkét oldal (Leudischit, Eger), de felismerhető, hogy ezek a döntések az adott helyzet, a fenyegetettség reális értékelésén alapulnak.

Verbundenheit

A vizsgált szövetségekben a *vocatio* kétoldalú, mindkét felet kötelező, komolyan veendő megállapodás; természetesen, mint minden szerződés és eskü, kölcsönösen fel is oldható, de egyoldalúan soha. Speratus értelmezésében az ilyen elkötelezettség és elköteleződés nemcsak jogi és morális, hanem lelkipásztori, pasztorális kérdés is. A mai hivatásgondozás profitálhat ebből a tapasztalatból.

Hivatkozott művek

- BODNÁROVÁ, Miloslava: Die Reformation in den ostslowakischen königlichen Städten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Szerk. Karl Schwarz – Peter Švorc. Wien, 1996. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte 2,14.) 22–35. o.
- Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve: Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*. Budapest, 2013. (Humanizmus és reformáció 34.)
- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából [ETE]*. Szerk. Bunyitay Vince et al. 1–5. köt. Budapest, 1902–1912.
- GRIMM, Jacob – GRIMM, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*. 2. köt. Leipzig, 1860. Reprint: München, 1991.
- HAIN, Caspar: *Zipserische oder Leütschaverische Chronica vndt Zeit-beschreibung. Hain Gáspár Lőcsei krónikája*. 1–3. köt. Lőcse, 1910–1913.
- JANKOVIČ, Vendelín: Dve postavy zo začiatkov reformácie v Bardejove [Wolfgang Schustel, Michal Radašin]. *Historický časopis*, 38. évf. 1990. 639–650. o.
- Kiss Áron (szerk.): *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest, 1881.
- KÖNIG, Hans-Joachim: Aus dem Leben des Schwaben Paulus Speratus. *Blätter für Württembergische Kirchengeschichte*, 62. évf. 1962. 7–63. o. 63. évf. 1963. 104–138. o.
- KUBINYI András: Vallásos társulatok a késő középkori Magyarországon. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 10. évf. 1998. 1–2. sz. 123–134. o. = KUBINYI András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999. (METEM Könyvek 22.) 341–352. o.
- LEUPOLD VON LÖWENTHAL, Martin: *Chronik der königlichen Stadt Iglau (1402–1607)*. Szerk. Christian d'Elvert. Brünn, 1861. (Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österr.-Schlesiens, 1. Sektion: Chroniken, I. Theil, 2. Band)
- LUTHER Márton: *Levelek*. Szerk. Csepregi Zoltán. Luther Kiadó, Budapest, 2013. (Luther válogatott művei 7.)

- NAGY József: Adalékok a XVI. századi egri reformációhoz. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*, Nova Series 14. évf. 1978. 333–347. o.
- Olmützer Sammel-Chronik vom Jahre 1432 bis 1656*. Szerk. Beda Dudík. Brünn, 1858.
- PIIRAINEN, Ilpo Tapani – JANKOVIČ, Vendelín: Reformationsbriefe aus Bardejov/Bartfeld. Ein Beitrag zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. *Neuphilologische Mitteilungen*, 92. évf. 1991. 501–511. o.
- PIRHALLA Márton: *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse, 1899.
- RATKOŠ, Peter: *Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525–1526)*. Bratislava, 1957.
- Reformierte Bekenntnisschriften*. II/2. köt. 1559–1563. Neukirchen, 2009.
- RIBINI, Ioannes: *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Ferdinando I. usque ad III*. Posonii, 1787.
- SCHENNER, Ferdinand: Beiträge zur Geschichte der Reformation in Iglau. I–IV. *Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, 15. évf. 1911. 222–255. o. 16. évf. 1912. 84–102., 374–406. o.; 17. évf. 1913. 114–159. o.
- STAMM, Heinz-Meinolf: Luthers Berufung auf die Vorstellungen des Hieronymus vom Bischofsamt. In: *Martin Luther und das Bischofsamt*. Szerk. Martin Brecht. Stuttgart, 1990. 15–26. o.
- SZABÓ János Győző: Egyház és reformáció Egerben 1553–1595. *Annales Musei Agriensis*, 15. évf. 1977. 103–165. o.
- THURY Etele: Adatok a szepességi reformáció történetéhez. Moller György lőcsei plébános naplójából. 1542–1543. *Történelmi Társulat*, 28. évf. 1905. 377–417. o.
- Verancsics Antal összes munkái. 8. köt. Pest, 1868. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores 19.),
- WRIEDT, Markus: Luthers Gebrauch der Bischofstulatur in seinen Briefen. In: *Martin Luther und das Bischofsamt*. Szerk. Martin Brecht. Stuttgart, 1990. 73–100. o.